

דניאל בר-טל ועמירם רביב

אזור הנוחות של חברה בסכסוך

עריכה: אפרת שחר, אסנת סביר
תמונת העטיפה: עטרה בילר
עיצוב העטיפה: סטודיו סטימצקי
עימוד: ענת ניסן
מוציא לאור: סטימצקי – הוצאה לאור
לפניות: publishing@steimatzky.co.il

© כל הזכויות שמורות למחברים

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני אחר, כל חלק שהוא מהחומר הכלול בספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט, אלא ברשות מפורשת בכתב מהמחברים.

נדפס בישראל 2021

תוכן העניינים

13	הקדמה
23	מבוא
23	סכסוכים נמשכים בעולם: המקרה הטורקי-כורדי
25	מדוע סכסוכים נמשכים?

חלק א: מסכסוך דמים לתקווה

35	פרק 1: סכסוך בלתי נשלט
35	מקורות הסכסוך: תקציר תמציתי
40	הגישה הפסיכולוגית-חברתית
42	כיצד להתמודד עם האתגרים שמזמן הסכסוך?
44	התפתחות הרפרטואר הפסיכולוגי-חברתי
	נרטיבים תומכי הסכסוך: אתוס הסכסוך
46	והזיכרון הקולקטיבי
48	התמות המרכזיות של אתוס הסכסוך והזיכרון הקולקטיבי
48	האמונות החברתיות בצדקת היעדים
53	התגבשות האמונות החברתיות המתייחסות לביטחון
57	מהן אמונות הביטחון העיקריות בחברה הישראלית?
	אמונות חברתיות המתייחסות לדה-לגיטימציה
59	של הפלסטינים
	אמונות חברתיות המתייחסות לדימוי העצמי
61	החיובי של הקולקטיב
	אמונות המתייחסות לתפיסה העצמית
63	קולקטיבית כקורבן

67	אמונות בחברה הישראלית המתייחסות לפטריוטיות
	אמונות בחברה הישראלית המתייחסות
69	לאחדות לאומית
70	אמונות בחברה הישראלית המתייחסות לשלום
72	תרבות של סכסוך
75	סיכום: מה למדנו מהתקופה הראשונה של קיום המדינה?
79	פרק 2: הופעת זיק תקווה
79	אירועים מכווננים בשנות השבעים והשפעתם
81	השלום עם מצרים
84	ההיסטוריונים החדשים
85	אירועים בשנות התשעים
91	שינויים בנרטיבים תומכי הסכסוך
91	שינויים באמונות צדקת היעדים
91	שינויים באמונות ביטחון
93	שינויים באמונות לגבי ערבים
95	שינויים באמונות לגבי תפיסת יהודים
97	שינויים באמונות על קורבנות
98	שינויים באמונות הפטריוטיזם
99	שינויים באמונות על אחדות
100	שינויים באמונות על שלום
101	שינויים בתרבות הסכסוך
101	שינויים באומנות
106	שינויים במערכת החינוך
109	סיכום: שינוי כיוון

חלק ב: בחזרה לסכסוך

- 119 פרק 3: ההסלמה של הסכסוך
- 119 ועידת קמפ-דייוויד כאירוע מכונן
- 121 התמונה המורכבת של האירוע בקמפ-דייוויד
- 125 אינתיפאדת אל-אקצה כאירוע מכונן
- 130 מידע מכונן לגבי תחילת האינתיפאדה השנייה
- 133 המהפך בדעת הקהל
- 136 שינוי עמדות בקרב אנשי השמאל
- 138 ההסבר למהפך
- 142 אריאל שרון נכנס לתמונה
- 144 ההתנתקות מעזה ב-2005 כאירוע מכונן
- 149 הבנות של הציבור היהודי
- 151 מלחמות לבנון ועזה
- 155 כישלונות תהליך השלום
- 163 סיכום: המעגל הושלם
-
- 167 פרק 4: ההתמסדות של ההקצנה
- 168 משמעות הכיבוש
- 174 הכיבוש מנקודת מבט של האוכלוסייה היהודית בישראל
- 178 אידאולוגיית ארץ ישראל השלמה וההתנחלויות
- 184 ההתרחבות וההתמסדות של השפעת הציונית הדתית
- 191 בניית זהות קולקטיבית חדשה
- 195 כך נראה מיסוד של קיצוניות – מקרי מבחן
- 195 מערכת החינוך
- 201 תקשורת המונים
- 208 בנימין נתניהו כדמות מרכזית בתרבות הסכסוך
- 214 שיטות ליצירת נרטיבים תומכי הסכסוך
- 214 הסתמכות על מקורות תומכים
- 215 העצמה של מידע תומך

216	המעטה בחשיבותו של מידע נוגד
216	סילוף מידע
217	הסתרת מידע או השמטתו
218	שינוי השפה
218	מסגור (framing)
220	המאבק בנרטיבים האלטרנטיביים
221	דה-לגיטימציה של מידע או של מקור המידע
223	ניטור ובקרה
223	ענישה
226	צנזורה
227	הגבלת גישה לארכיבים ולגנזכים
228	סיכום: מציאות חדשה

חלק ג: לאן הגענו?

241	פרק 5: הגורמים החוסמים ועלויות הסכסוך
243	הגורמים המשפיעים על המשכו של הסכסוך
243	ההקשר האלים
246	תחושות פחד וחוסר ביטחון
250	תרבות של סכסוך כחסם
255	סוציאליזציה פוליטית
257	השקעות בסכסוך
262	ההתרגלות לסכסוך
267	סכסוך כצורך
270	תוצאות שגרת הסכסוך: מחירי המשך הסכסוך והכיבוש
270	איבוד חיי אדם
271	מחיר נפשי
275	מחירים כלכליים ישירים
277	מחירים כלכליים עקיפים
279	קרע בעם

280	מחירים בזירה הבין-לאומית
288	הידרדרותה של הדמוקרטיה
295	האוקיופרטהייד
302	פגיעה בבתי המשפט
307	פגיעה בפלורליזם ובחופש ההבעה
309	מונופולזציה של הפטריוטיזם בישראל
312	אי שמירה על החוק
318	השחתה מוסרית
322	פרק 6: היכן אנו נמצאים?
322	מידע, מציאות ותפיסת מציאות
327	תפיסת דמוקרטיה צרה
330	הנחות בהסכמה
334	ובינתיים בשמאל
337	רוח הזמן – לימין שור
339	הסיפוח המתקדם ואדישות הציבור
342	הערכה לגבי העתיד
346	פרק 7: במבט לעתיד
347	מה הסיכוי לשינוי חברתי פנימי?
352	כיצד יכול להתרחש שינוי מהיר?
355	תנאים לשינוי פוליטי
358	מהם מסרים יעילים לשכנוע?
362	התקדים החיובי
365	על חשיבותה של התקווה
368	הערות
383	מקורות

הקדמה

ספר זה נכתב כדי לענות על השאלה המעסיקה חוקרים מתחומי ידע שונים וגם אזרחים רבים החיים באזורי סכסוך: מדוע סכסוכים הנקראים סכסוכים בלתי נשלטים אינם באים על פתרונם בדרכי שלום, למרות המחיר הכבד שהחברות משלמות על המשכו שנים רבות?

למרבה הצער, לא רק שהם אינם נפתרים אלא לעיתים אף מסלימים ומקצינים, אף על פי שהחל תהליך שלום. זאת ועוד, במדינות שבהן מתנהלים סכסוכים אלימים, כמעט תמיד מתפתחים תהליכים ברורים של פגיעה בדמוקרטיה ובעקרונות מוסר, בשילוב עם נטייה לסמכותנות. לדעתנו, אלה תהליכים בלתי נמנעים.

כדי לענות על השאלות האלה נתעד את התהליכים שהתרחשו בחברה הישראלית היהודית בעיקר מאז שנות האלפיים, באמצעות גישה פסיכולוגית-חברתית-פוליטית. משנת אלפיים ואילך החלה החברה היהודית להקצין באופן משמעותי את עמדותיה ביחס לסכסוך וביחס למרכיבים הדמוקרטיים של המדינה תחת המנהיגים הימניים. תהליך זה החל אחרי שבשנות השמונים ובתחילת שנות התשעים נהנתה החברה היהודית בישראל מהתמתנות ביחס לסכסוך וגם מהתרחבות הדמוקרטיה. ראוי לציין שבשלושת העשורים הראשונים של המדינה תרבות הסכסוך שלטה באופן מוחלט, ובתקופה זו גם הדמוקרטיה הישראלית הייתה פגומה. בנקודה זאת יש לציין, ששנינו (מחברי ספר זה) למדנו אצל

פרופסור ישעיהו ליבוביץ'. המחבר הראשון למד אצלו פסיכולוגיה פיזיולוגית מייד עם כניסתו לאוניברסיטת תל אביב בנובמבר 1967. הפרופסור המכובד הקדיש לפחות עשר דקות בכל שיעור לדברי נבואה לגבי מה שצפוי לחברה בישראל אם תתמיד בכיבוש. היו אלה דברים חותכים וקשים לאותה תקופה, שבה העם היה מלא שמחה וגאווה עקב שחרור השטחים. לצערנו, במבט לאחור מתברר שפרופסור ליבוביץ' צדק. הוא ראה את עתידה של החברה נכון הרבה יותר מהרבה פוליטיקאים שהחליטו על גורלה לאורך השנים.

וכך כתב דברים שגם אמר בשיעורים שלו פעם אחר פעם, כמו חזון נבואי. הנה מתוך דבריו שכתב באפריל 1968 ב"דיעות אחרונות":

"לא הטריטוריה היא הבעיה, אלא האוכלוסיה של כ-1.25 מיליון ערבים היושבים בה ושעליהם נצטרך לכפות את מרותנו. הכללתם של ערבים אלה (נוסף על 300 אלף שהם אזרחי המדינה) בתחום שלטוננו פירושה - חיסול מדינת ישראל כמדינת העם היהודי, חורבן העם היהודי כולו, התמוטטות המבנה הסוציאלי שהקימונו במדינה והשחתת האדם - היהודי והערבי כאחד. ...המדינה לא תהיה עוד מדינה יהודית אלא מדינה 'כנענית'. בעיותיה וצרכיה ותפקידיה לא יהיו עוד הבעיות והצרכים והתפקידים של העם היהודי שבארץ ובחו"ל, אלא רק ענייני הממשל והמנהל הספציפיים של מדינה זו - ענייני השלטון על יהודים וערבים יחד, בדומה לבעיותיה של מדינת הלבנון, שאינן אלא הדאגה המתמידה לפתרון בעיית היחסים בין מרונים ומוסלמים ודרוזים וכו'. המדינה תוטרד בבעיותיה הספציפיות האלה, ולא יהיה לה עניין לעם היהודי. בתוך זמן קצר ינתקו הקשרים הרוחניים והנפשיים בינה ובין

הקדמה

העם היהודי, וכן הקשרים הרוחניים והנפשיים בינה ובין תכניה של ההיסטוריה של עם ישראל ושל היהדות. כל התוכן של המפלצת הקרויה 'ארץ ישראל השלמה' לא יהיה אלא קיום המנגנון השלטוני-מנהלי שלה. מן הבחינה החברתית: בתוך זמן קצר לא יהיה עוד במדינה ההיא לא פועל יהודי ולא חקלאי יהודי. הערבים יהיו העם העובד, והיהודים יהיו מנהלים, מפקחים, פקידים ושוטרים, ובעיקר – שוטרי חרש. המדינה השלטת על אוכלוסייה עוינת של 1.4-2 מיליון זרים תהיה בהכרח מדינת ש"ב, עם כל מה שמתחייב מזה כהשלכות על רוח החינוך, על חופש הדיבור והמחשבה ועל המשטר הדמוקרטי. השחיתות האופיינית לכל משטר קולוניאלי תדבק גם במדינת ישראל. המנהל יצטרך לעסוק בדיכוי תנועת מרי ערבית – מזה, וברכישת קוויזלינגים ערבים – מזה. יש חשש שגם צה"ל – שהיה עד עכשיו צבא עממי – יתנוון על ידי הפיכתו לצבא כיבוש, ושמפקדיו שיהיו למושלים צבאיים יהיו כעמיתיהם באומות אחרות, וד"ל" (ההדגשות שלנו). וכך נכתב על הקיר עתידה של ישראל.

הגישה ההמשגתית שבה משתמש הספר הנוכחי בניתוח התהליכים אינה יחידה. אין ספק שקיימות גישות נוספות שיכולות להסביר את האירועים באופן אחר. הגישה שבספר פותחה על ידי המחבר הראשון במשך יותר מארבעים שנה והתקבלה מאוד במעגלים של חוקרי סכסוכים בעולם. המשגה זו מאפשרת מבט שלם, כולל, שיטתי וסיבתי ברמת המקרו על כל חברה המעורבת בסכסוך דמים בלתי נשלט שנמשך יותר משנות דור (25 שנה), כמו החברה היהודית בישראל. גישה זו משמשת לנו כעדשות משקפיים, דרכן אנו מתבוננים במידע ומפרשים אותו. עם זאת, עשינו מאמץ לא להיות שבויים בד' אמותיה, והשתמשנו בתפיסות

נוספות מדיסציפלינות אחרות, המסייעות לניתוח של החברה היהודית. השתמשנו בהמשגות ובממצאי מחקר בתחומי מדעי המדינה, סוציולוגיה, לימודי התרבות, תקשורת וחינוך.

אין אנו מתעלמים מהעובדה שהספר נכתב מזווית מסויימת, ולא מעט מהיהודים עלולים לפרש את תוכן הספר כחד-צדדי בהיותו ביקורתי. ברור שקיימות עבודות אקדמיות שמאירות את כל התהליכים שתיארנו באור חיובי מאוד. לכן יאשימו את המחברים בהתעלמות מתופעות ותהליכים, שהתרחשו או מתרחשים עדיין ונתפסים כתורמים באופן חיובי למצבה של המדינה והחברה. אכן יש אירועים, תופעות ותהליכים כאלה, ולא מעטים כותבים עליהם. אולם גם בהקשר של לפחות חלק מהם, לדעתנו, הציבור אינו יודע את כל הפרטים של האירועים המכריעים כגון: ועידת קמפ-דיוויד בשנת 2000 או ההתנתקות מעזה ב-2005 וקיבל את התיאור והפירוש שנתנו המנהיגים, ורוב התקשורת בעקבותיהם, כדי לבנות תודעה מסוימת לציבור הישראלי-יהודי.

נושא אחר שעלול להטריד חלק מהקוראים הוא שאנו מתעלמים מתרומתו העיקרית של הצד הפלסטיני לכישלון תהליך השלום, מכיוון שהוא לדעתם האחראי היחיד להתפתחות הסכסוך ולהמשכיותו. אין בספר כל כוונה לזכות את הפלסטינים מחלקם בסכסוך ומתרומתם להמשכו. ויש להם תרומה. התפיסות שלהם דומות למדי, ולמעשה מהוות תמונת ראי סימטרית הפוכה לתפיסות של החברה היהודית. יש בישראל שפע של חומר על תרומתם של הפלסטינים לתדלוק הסכסוך. הממשלה וגורמים אחרים מפרסמים על כך חומרים רבים מאוד, ודואגים שהם יעצבו את התודעה של היהודים. אנחנו סבורים שהתמונה מורכבת הרבה יותר מאשר האשמה של צד אחד בלבד, ולכן חשוב מאוד שהציבור היהודי יפקח את עיניו. בלי הסתכלות מפוקחת כזאת נמשיך לטבוע בבוץ הסכסוך.